

Bíráloi vélemény

Márton Mátyás: A Világtenger (a térképezéstől a komplex leírásig) című akadémiai doktori értekezéséről

Márton Mátyás munkája egy a földrajztudomány egésze szempontjából fontos, ám Magyarországon meglehetősen előzmények nélküli, hazánkban – némileg érthetően – alig művelt kérdéskörrel foglalkozik. A vizsgált kérdéskör választása tehát öröndetes, hiszen a magyar földrajz- és térképtudományi kutatásokban egyedülálló, így új eredményeket ígérő. Kérdéskörrel kell beszélni, mert az értekezés által tárgyalt szakterületek szerteágazók, az értekezés a térképtudománytól a felszínalaktanon és regionális földrajzon át a szaknyelvi kérdésekig terjedően számos földtudományi szakterületet érint. Előre kell bocsátani, hogy az ilyen típusú szintetizáló munkák általában csekély elismerést szoktak kiváltani a szakmai közéletben, hiszen a tudományos teljesítmény szempontjából a szakmai közvélemény igazán értékesnek azokat a munkákat tekinti, amelyek egy szűk tématerület mélyfúrászerű feltárására irányulnak. A bíráló azonban úgy véli, hogy az a szemlélet és megközelítés, ami a jelölt munkáját jellemzi, nem kevésbé értékes és méltánylandó.

Az ilyen típusú szintetizáló munkák egyik nagy problémája, hogy a szintézis alapjául szolgáló egyes elemek milyen részletességgel kerüljenek bele az elemzésekbe. Kétségtelenül jelen értekezés talán leginkább vitatható eleme is ez, hiszen a bíráló néha úgy érezheti, felesleges több – számára evidensnek tűnő – elem szerepeltetése. Persze hogy kinek mi evidens, az nyilván szubjektív, feltehetően a három bíráló esetében sem azonos, ám mégis úgy tűnik, a túlzottan szerteágazó ismertetés helyett egy rövidebb, feszebb, lényegretörőbb tárgyalásmód talán szerencsésebb lett volna. A munka ugyanis eléggé terjedelmes, a Függelék és a Mellékletek nélkül 176, az említettekkel együtt több mint 300 oldalas, és akkor ehhez még számítsuk hozzá, hogy egy-egy szöveges oldal a szokásosnál sokkal-sokkal több sort, ill. leütést („n-et”) tartalmaz. Ezen túl a leírtakat 191 – túlnyomórészt színes – számozott és 3 számozatlan ábra is szemlélteti. (Az oldal- és ábraszámozás kérdésére a bíráló később még ki fog térni, mindenesetre az oldalszámozásban való kiigazodás és ábrák megszámlálása adott némi munkát a bírálónak). A bíráló úgy véli, az értekezés bizonyos elemei elhagyhatók lettek volna, és ezzel a túlméretezett terjedelem is csökkenthető lett volna.

Az értekezés 14 fő fejezetre tagolódik. A 14 fejezetből a 12. rövid fejezet csupán egy összefoglalás és a tézisek pontokba szedett felsorolása, a 13. és 14. fejezetek pedig némileg meglepő módon Függelékként kerültek be az értekezésbe, holott mind tartalmilag, mind megfogalmazásukban és megjelenítésükben beleillenek az értekezés kereteibe (az elkülönítés okaira nem található indoklás az értekezésben, illetve ha van ilyen, az a bíráló figyelmét elkerülte). Némileg zavaró az is, hogy a szerző a 2–9. és a 10–11. fejezeteket egy-egy – főcímmel is ellátott – külön főfejezetbe sorolta, de azokat kihagyta a decimális számozás rendjéből.

A dolgozat első jelentősebb része a Világtenger térképi ábrázolásához szükséges vetületi kérdésekkel foglalkozik. A Baranyi János IV. vetületéből levezetett Baranyi–Márton-féle osztott vetület olyan vetület, amely kiválóan alkalmas a Világtenger fő elemét alkotó óceánok ábrázolására. Ez eredetileg vállalati újításként született meg, de természetesen kartográfiai szempontból ez jelentős tudományos eredmény is, akárcsak az 5. fejezetben annak kimutatása, hogy a módosított Töpfer-szabály jól alkalmazható annak az elméleti problémának a megoldására, hogy a méretaránytól függően milyen osztályközöket kell alkalmazni a fenékdomborzat reális ábrázolására. Ezen 5. – főként a batimetrikus térképek domborzatrajzával foglalkozó – fejezet bevezetőjében a szerző joggal emeli ki, hogy reális domborzatrajz csak a tengerfenékkal kapcsolatos földtudományi ismeretek birtokában készíthető, talán ez indokolja azt, hogy az értekezés helyenként tankönyvszerű részletességgel tárgyal alapvető földtudomá-

nyi ismereteket. A vertikális generalizálás kérdéseinek vizsgálata során meggyőzően mutatja ki, hogy izovonalas domborzatábrázolás esetén a tengerfenék domborzatának ábrázolása nagyban függ az izobatok közétől, ezért fontosak az ábrázolás generalizáltságának elméleti kérdései, és ennek folyományaként pontos matematikai apparátussal bizonyítja a fentebb már említett módosított Töpfer-szabály létjogosultságát.

Ezt követően a címében a horizontális generalizálást említő 6. fejezet kurta bevezetőjéből kezdetben nem derül ki igazán, mi is itt a fő téma, és ebben az utána következő 6.1. fejezet sem segít, csak a 6.2. fejezetből derül ki, hogy abban az óceán- és tengerfenék domborzati képződményeinek ábrázolásáról fog szó esni. Visszatérve a 6.1. fejezetre, a bíráló úgy véli, a lemeztektonika ilyen szintű leírása ebben az értekezésben teljesen felesleges, és nem ért egyet a szerző által a 48. oldalon írt, az e fejezet szerepeltetését indokoló mondataival. (Egyébként az értekezésben máshol is találhatók olyan oldalak, rövidebb-hosszabb bekezdések vagy sorok, amelyek elhagyhatók lettek volna, erre itt most csak két további példát említek: ilyen a transz- és regressziók tárgyalása az 54–56. oldalakon, vagy az atollok ismertetése a 72–73. oldalakon; mindezek elhagyása esetén valószínűleg nem kellett volna kritikával említeni a dolgozat terjedelmességét.)

Maga a 6.2. fejezet megkezdí az óceánfenék felszínformáinak tárgyalását; az ezt követő 7. fejezet lényegében ennek bővebb kifejtése, részletesebb feldolgozása. Bár az elkülönítés és a fejezetszámozás nem igazán érthető, összességében a rövid 6.2. és a terjedelmes 7. fejezet rendkívül sokrétűen, részletesen és alaposan tárgyalja a felszínformákat, és le kell szögezni, hogy a szerző ilyen irányú munkássága a magyar geomorfológiai irodalomban új és egyedülálló. De némi kritika is illeti az értekezésnek ezen részét, a tárgyalás ugyanis meglehetősen egyenetlen, és célszerű lett volna vagy elkülöníteni egy „tiszta” geomorfológiai fejezetet, és egy ezen elemek ábrázolásának sajátosságaival foglalkozó fejezetet, vagy ha már ezt az együttes tárgyalást választotta, akkor célszerűbb lett volna minden (vagy legalábbis majdnem minden) domborzati elem esetében a kartográfiai ábrázolás lehetőségeit, problémáit, megoldásait tárgyalni. Az egyenetlenség abban is megnyilvánul, hogy miközben egyes formaelemeket nagy részletességgel ismertet és számos járulékos információval kiegészítve tárgyal, addig más elemeket csak vázlatosan, pedig azok között vannak olyanok is, amelyek meglehetősen kevésbé ismertek a magyar morfológiai irodalmakban (ilyen pl. a kereszttháság). A dolgozat eredményeinek bemutatása szempontjából egyébként szerencsésebb lett volna, ha ezt a 7. fejezetet rögtön a 9. fejezet követi, hiszen a névrajz tárgyalása logikailag sokkal inkább ide illeszkedik, mint a színábrázolás kérdéseivel foglalkozó, amúgy is rövid 8. fejezet. Ez utóbbiról azért el kell mondani, hogy rövideége ellenére igen fontos, hiszen a szerző és munkatársai gyakorlati térképkészítőként egy igen szemléletes ábrázolási módot dolgoztak ki; kartográfiai szempontból természetesen ez is új eredménynek tekintendő.

A földrajzi nevek kérdéseivel foglalkozó 9. fejezet a dolgozatnak ismét egy olyan része, amely a szerző sok évtizedes munkásságának összegzését tárja elénk. Itt megint már a fejezet elején felmerülhet a terjedelem kérdése, pontosabban az, hogy kell-e egy doktori értekezésben mindent az alapfogalmaktól kezdeni? A bíráló maga is nehezen foglal állást ebben a kérdésben; egyes fogalmak magyarázata, az ENSZ-határozatok tárgyalása, vagy éppen a magyar Földrajzinév-bizottság munkásságának ismertetése első megközelítésben elhagyhatónak tűnik, bár ezen al-fejezetek egyes elemei több, a továbbiak megértéséhez szükséges információt tartalmaznak. Mindenképp lényegi kérdés viszont a 9.4.1. fejezetben a szakterminológia és a nomenklatura eltéréseinek bemutatása, és ennek nyomán egyetérthetünk a szerzővel abban, hogy kíváncsok a rövid terminológiai formák földrajzi köznévi utótagként való névbeli használata, és hogy szükséges a földrajzi szakkifejezések (szakterminológia) és a földrajzi köznevek (nomenklatura) összhangba hozása. Erre tesz a szerző kísérletet a 9.4.2. fejezetben, és ezt a bíráló jelentős tudományos eredménynek tartja mind a földrajz-, mind a névtudomány szempontjából. Ugyancsak számos új megközelítés és eredmény jellemzi a 9. fejezet további

alfejezeteit is, bár – különösen a 9.8. alfejezet esetében – erős szelektálás, feszesebb tárgyalásmód szerencsésebb lett volna; nyilván pl. egy domborzatinév-tár összeállításának elmúlt két évtizedbeli, nem minden tanulság nélküli „történeti” háttere inkább egy érdekes folyóirat-cikk témája, mintsem egy doktori értekezésé. Több helyütt a terjedelmes listák helyett egy-egy példa éppen elég lett volna a nomenklatura problémáinak bemutatására.

A geomorfológiai és névtani fejezeteket követően az értekezés újabb tudományterületre tér át, amikor a 10. és 11. fejezetekben kísérletet tesz a Világtenger regionális földrajzi szemléletű ismertetésére. A bíráló mindjárt az elején kifejti, hogy a magyar földrajzi irodalomban hiánypótló munkáról van szó (bár természetesen voltak már előzmények, de azok egyrészt nagyon régiek, másrészt nem állt mögöttük az az ismeret, amely az elmúlt néhány évtized új földtudományi eredményei alapján ma már rendelkezésre áll), ez tehát mindenképp az értekezés kiemelkedően fontos része. Ugyanakkor ebben a regionális tárgyalásban vannak vitatható elemek is, különösen a 10.2.2.3. fejezetben. Így pl. a szerző törekszik arra, hogy precízen meghatározza a beltenger, peremtenger stb. kategóriákat, de nem definiálja ezek hierarchikus rendjének elméleti alapját, miközben a 139–148. oldalakon hozzá kapcsolódó terjedelmes táblázatsorban első-, másod-, harmad-, sőt negyedrendű mellék- és peremtengereket nevez néven. Ez a rendkívül részletes táblázat és a hozzá tartozó térképes ábrázolás egyébként is felvet kérdéseket. Tudjuk, hogy a szárazföldeken meghúzott tájhatárok mindig vitathatók (és vitatottak is), de ott legalább vannak tájalkotó tényezők, amelyekkel egy-egy felosztási rendszer többé vagy kevésbé alátámasztható; kérdés azonban, hogy a Világóceán óceánokra és tengerekre való felosztása esetén melyek azok a mérvadó „tájalkotó” tényezők, amelyek a felosztást alátámasztják? És persze az is kérdéses, indokolható-e a bevezetése olyan nem élő, teljesen mesterségesen kitalált neveknek, mint amilyen pl. a Mexikói-öblöt és a Karib-tengert „egyesítő” „Amerikai-középtenger”? Ezért bármily gondos és részletes is a felosztás ismertetése (beleértve a nevekhez tartozó adatbázist is), hiányérzetet kelt a bírálóban, hogy ezek az indoklások sajnálatosan nem lettek (vagy nem elég részletesen lettek) kifejtve az értekezésben.

Az összefoglaló jellegű 10. fejezetet követő 11. fejezet egy kiválasztott óceáni térség lehető legteljesebb körű – ahogy a szerző a fejezet címében nevezi – komplex leírása. Valójában ez nemcsak egyszerű leírás, hanem nagyrészt komplex tájrajzi értékelés is. A kiválasztott óceáni terület a szerző által Északi-sarki-óceánnak nevezett világtengerrész. Bizton állítható, hogy „negyedik óceánunkról” ilyen részletes magyar nyelvű összefoglaló először a szerző tollából olvasható, egyáltalán a Világóceán ilyen jellegű részletes regionális földrajzi feldolgozása új tudományos eredménynek tekinthető. Ami a nevezéktant illeti, érdemes megjegyezni, hogy a részben a bíráló által is írt (és nemrég új kiadásban megjelent) Ázsia földrajzával foglalkozó regionális földrajzi tankönyvben – egyetértve az értekezés szerzőjével – hangoztattuk az Északi-sarkot övező, magyar térképeken következetesen Jeges-tengernek nevezett világtengerrész „óceánná nyilvánítását”, de mi a sajátos magyar névadási hagyományok továbbvitele és a könnyebb elfogadhatóság érdekében a Jeges-óceán név bevezetését javasoltuk (és ezt a tankönyvben következetesen alkalmaztuk is).

A 12. fejezetet a szerző egyfajta lezárásnak, összegzésnek szánja, és ennek keretében ismerteti értekezésének igen velőre formált téziseit, sőt általánosságban munkásságának több elemét is. Ez kicsit szokatlan és vitatható így, de végül is elfogadható.

Ezt követően a dolgozat még igen nagy terjedelemben tárgyal további fontos témákat, ám ezeket a szerző – mint fentebb már szó esett róla, indoklás hiányában a bíráló számára kevésbé érthető módon – csak az értekezés „Függelékének” tekinti. Pedig a 13–14. fejezetekre osztott „Függelék” azzal, hogy a tengerek, illetve kimondottan a „tengermély” megismerésének és térképezésének a történetét összefoglalja, ugyancsak új eredménynek tekinthető, és ha a szerző maga úgy gondolta, hogy ez a fejezet talán nem értékelhető tudományos eredmény, akkor felhívom a figyelmét arra, hogy születtek már elfogadott akadémiai doktori értekezések,

amelyek kimondottan térképtörténeti feldolgozásokat összegeztek. Ez egy rendkívül gazdag anyag, amelyben persze óhatatlanul erős a leíró jelleg, de jól kirajzolódik az ábrázolás fejlődésének menete, és a feldolgozás számottevő értéke ennek a fejlődésnek az igényes értékelése is.

Végül a szerző az értekezéshez még egy „Mellékletek” című vastag fejezetet is csatolt, amelyben számos, a leírtakat alátámasztó dokumentum, szöszedet stb. található. Ezt zárja az idézett és felhasznált irodalmak imponálóan részletes listája, valamint a szerző saját munkásságának címszerű ismertetése.

A tartalmi értékelésen túl engedtessek meg a bírálónak néhány megjegyzés a dolgozat formai elemeiről is. Nos, ami ezt a kérdést illeti, a bíráló kénytelen kifejtetni, hogy igen nehezen tud azonosulni a sajátos oldal-, fejezet- és ábraszámozással, pontosabban inkább az előbbiekekkel, mert az utóbbi mellett fel lehet azt hozni, hogy követi bizonyos szak- és tankönyvek stílusát, ahol az ábraszámozás a fejezetszámozást követi (ennek nyilván vannak előnyei és hátrányai, amikre itt nincs mód kitérni). Nem igazán érthető viszont, miért kellett az oldalszámozást egy egybekötött munkánál a Függelékben újratekdeni, a Mellékletek oldalszámozásánál megint új számozást alkalmazni (ahol ráadásul arab és római számok egyaránt előfordulnak), az irodalomjegyzékben pedig már nincsenek is oldalszámok. Ez az egész már csak azért is érthetetlen, mert – mint erről már esett szó – a fejezetszámozás egyébként folytatódik, tehát a Függelék első fejezete a 13. fejezet, a következő a 14. stb. Az sem érthető (erre a bíráló már bírálata elején utalt), hogy ha már a szerző a 2–9. és a 10–11. fejezeteket egy-egy – főcímmel is ellátott – külön főfejezetbe sorolta, akkor azokat a főfejezeteket miért hagyta ki a decimális számozás rendjéből?

A dolgozat kivitele egyébként nagyon szép és gondos, csupán néhány elütés található benne. Az ábrák nemcsak jól kiegészítik a leírtakat, hanem önmagukban is gazdag információhordozók, illetve tudományos eredmények hordozói, és kivitelük, megjelenítésük is igényes.

Az irodalomjegyzék a hazai és nemzetközi irodalom alapos ismeretét jelzi. Az értekezésben a hivatkozások mind pontosak, egyértelműek.

Összességében Márton Mátyás akadémia doktori értekezését a fenti bírálatban részletesen tárgyalt új tudományos eredményei alapján megvitatásra alkalmasnak tartom és javaslom a jelölt számára a doktori fokozat megítélését.

Budapest, 2010. november 10.

Dr. Horváth Gergely
a földrajztudomány kandidátusa